

SOVYET TÜRK EDEBİYATI

PROF. DR. EMİNE GÜRSOY-NASKALI

Eski Sovyetler Birliği, siyasî sistemiyle, idare biçimiyle, - kültür politikasından eğitime, üretiminden estetiğine - idaresi altında bulunan topraklar üzerinde bir hâkimiyet ve bütünlük yaratmayı amaçlamış ve büyük ölçüde de bu hedefinde başarılı olmuştu. Türk dünyasının büyük bir kısmını da içine alan eski Sovyetler Birliği'nden bu gün miras kalan bu uçsuz bucaksız topraklara baktığımızda birbirinden binlerce kilometre uzaklıkta bulunan, meselâ, Kazan, Yakutsk, Aşkabat ve Bişkek'te rastladığımız günümüze ait somut benzerlikleri hatıra getirince, Sovyetler Birliği'nin yadsınmaz bir biçimde buralara damgasını vurduğuna şahit oluyoruz. Büyük meydanlar, muzaffer edalı ve abidevî olduğu kadar estetik açıdan başarılı heykeller (Yakutsk'ta Nurgun Batır heykeli, Bişkek'te Manas heykeli, Ufa'da Salavat Yulayev heykeli, Bakü'de Kirov'un heykeli), Sovyetler Birliği'nin en küçük yerleşim biriminden en büyük merkezine kadar cadde ve sokaklarına verilen birbirinin aynısı isimler, parklarda ve kaldırımlarda *kitch* sanatı örneklerinden lâle biçimindeki çöp kutuları, resmî binalardaki ve otellerdeki yol halıları, kenarları çizgili keten yüz havluları, boy boy iç içe girebilen alüminyum tencereler, ansiklopedilerin genel tertibi hep aynı tezgâhtan çıkmış. Her yerde kendini gösteren bu düzeni yaratan anlayış elbette ki düşünce ve ifade biçimlerinde de kendini hissettirmektedir. Sovyet Türk edebiyatını incelediğimizde bu edebiyatın Sovyet tarihi ve Sovyet ideolojisi ile bütünleşerek geliştiğini ve büyük ölçüde Sovyetlerin idarî merkezi Moskova'da tasarlanan programlarla yönlendirildiğini, ödül, tenkit ve sair yöntemlerle de bu yönlendirmenin pekiştirildiğini görüyoruz.

Sovyet Türk edebiyatının ilk evresi Ekim 1917 devriminin sevincini yansıtır. Bu dönem edebiyatında heyecan vardır, coşku vardır, ümit vardır. Lenin, hayranlığın ve takdirin odaklaştığı noktadır. Gerek bu dönemde gerekse daha sonraki dönemlerde Lenin hakkında sayısız şiir yazılmıştır. Lenin'in şahsıyla bütünleşen devrim övülmüş ve halkın bu devrimi ve devrimi yapanları des-

teklemesi istenmiştir. Azerî şairlerden Semed Vurgun "Lenin", Resul Rıza, "Lenin", Bahtiyar Vahapzade "Leninle Sohbet", Kırgız şair Toktogul Satılganov "Kanday Ayal Tuudu Eken, Lenindey Uuldu!" (hangi kadın doğurmuş, Lenin gibi bir evladı), Kazak şairlerden Saken Seyfullin "Lenin", "Kızıl Juldüz", "Karul Kün", şiirlerini Lenin için yazmışlardır. Yine Kazak şairlerden Saken Seyfullin "Jaş Kazak Marselezası", S. Mukanor "Bostandık", S. Dönentayev "Tarih Tañı", İlyas Jansugirov "Oktyabr Küni," "Üş Taskan Üş Tilek", "Ulu Oktyabr" şiirlerini de devrimin yüceliğini anlatmak için yazmışlardır. Türkmen şairlerinden "Oktyabrın aydınçısı" yani "Ekimin ozanı" unvanıyla tanınan Mollamurt şiirlerinde Lenin ile gelen hürriyeti, komünist partisinin önderliğini müjdelere, devrim heyecanını ve devrimin kendisine verdiği şiir yazma görevini de "Zaman Bizi Goşunlığa Çağırıyor" şiirinde açıklar. Türkmen şairlerden Körmolla "Berekalla Bolşevik" şiiriyle halkın Bolşeviklere duyduğu sevgiyi, Türkmenistan'ın Beyaz ordudan kurtulmasından duyduğu mutluluğu anlatır; devrim şairlerinden Durdı Gılıç "İñ Ulu Adam", "Lenin" ve yine Türkmen şair Ata Salıh "Gahırman Bolşevikler", "İliç Lenindir Biliñ", "Zehmetkeş Garıbı Saldıñ Yadıña" şiirleriyle devrimi kutlarlar. Özbek şairlerden Hamid Alimcan, Mirtemir, Aybek de Lenin'in büyüklüğünü ifade eden birçok şiir ve destan kaleme almışlardır. Bu şiirlerde Lenin güneşe benzetilmiştir. Özbek şair Husnittin Şaripov, *Lenin Bilan Suhbat* başlığını taşıyan ve Sovyet edebiyatının en uzun Lenin manzumesi olan iki ciltlik manzum romanı yazmıştır. Özbek şair Muhammad Ali ise *27 Yaşlar* adlı manzum destanında Lenin'in gençlik yıllarını anlatmıştır.

1924'te Lenin ölür. Bu zamansız ölüm karşısında duyulan teessür yine edebiyatta ifade bulur. Kazak şairlerden Beyimbet Maylin "Kur Jılama", İlyas Jansugirov "Lenin Öldi", Sabit Mukanov "Lenin Kabiriniñ Basında", Şolpon İmanbayeva "Yestirtu" şiirleriyle Lenin'i anarlar. Lenin'in ölümünden çok sonraları da, meselâ 1970'lerde bile Lenin şiirleri yazılır.

Ekim devrimine katılan yerli kahramanlara ithafen yazılmış devrim şiirlerine az da olsa rastlanır: Meselâ, Azerî şair Semed Vurgun'un "26'lar şiiri", İkinci Dünya Savaşını anlatan eserlerde de yerli başkahramanlara çok az rastlanır: İstisnalardan biri de Özbek yazar Abdulla Kahhar'ın *Sabir Rahimov* romanıdır; İkinci Dünya Savaşında Polonya cephesinde vefat eden Özbek general Sabir Rahimov'un gerçek hayattaki kahramanlığı bu romanda yad edilmiştir.

Ekim devrimi, eski düzeni yıkmayı ve yeni bir düzen anlayışı getirmeyi amaçlamıştı. Ancak, yeni düzeni benimsemeyenler de vardı. Sovyet edebiyatı, devrim karşıtı kimseleri fikir yönünden gelişmemiş insanlar olarak tanımlar ve onların ata erkil ve feodal sistemlerin ilkel düşünce kalıplarına saplanmış olduklarını söyler. Meselâ, Kazak şairlerden İlyas Jansugirov'un "Ata Biye", "Belsendilerge", "İt-ay" şiirlerinde Sovyet ideolojisine karşı çıkanlar tenkit edilir. Çoğu zaman bizzat yazarların kendileri de yeni ideolojiyi yansıtamadıkları için tenkit edilirler; kendilerini savunmaları ve bazen, yazılarını yeniden kaleme almaları gerekir; meselâ, Kazak yazar Saken Seyfullin, *Tar Jol - Taygak Keşu* romanında devrim öncesi Kazak köylerini idealize ettiği için sorgulanır ve bir jüri önünde kendisini savunması gerekir.

Bu yaklaşım nispeten ılımlıdır; çünkü gerçek hayatta olduğu gibi edebiyatta da daha şiddetli tenkitler yapılmış ve daha vahim tedbirler alınmıştır: Sovyet ideolojisine karşı koyanlar "halk düşmanı"dır; bu "ilkel" ve "bencil" insanların maskelerinin düşürülmesi, ifşa edilmeleri gerekmektedir. Meselâ, Kırgız tiyatro yazarı Kasımalı Cantöşev'in *Alım Menen Mariya*, *Karaçaç* piyeslerinde halk düşmanları teşhir edilir. Azerî yazar Samed Vurgun'un "Komsomol" şiirinde genç komünist Bahtiyar ve arkadaşlarının köydeki rejim aleyhtarı toprak sahibi ağalarla mücadelesi anlatılır. Yine Azerî yazar Ferman Kerimzade'nin *Karlı Aşırım* romanı halk düşmanlarını ele alır. Kırgız yazarlardan Çingiz Aytmatov'un *Camiyla* (1958), *Birinçi Mugalim* (1961) ve Aman Saspayev'in *Kayaşa* (1964) uzun hikâyelerinde eski düşünceye karşı mücadele veren kahramanlar başrolde. Türkmen yazar Ata Govşudov kolhozların kurulduğu yılları *Baynı Mekirligi*, *Azasam İzını Tapdı* ve *Gorkulu Giceden Soñ* hikâyelerinde anlatır. Yine Türkmen yazar Ata Salih'in toprak ve su probleminden, zengin fakir ayırımından ve kolhozlardan bahsettiği "Bir Dessan Aydayın Saña", "Azan Babacan", "Betce Köp", "Leli Cal", "Kolhozlar" şiirleri vardır.

Ekim devriminden önceki sıkıntılı günler anlatılır ve Ekim devrimi sayesindeki olumlu gelişmeler tasvir edilir. Kazak yazarlardan Mugjan Jumabayev'in *Kartkoju* romanında, B. Meylin'in "Kedeyge ve Mugtajdik" şiirlerinde, Muhtar Avezov'un *Korgansızdın Küni* hikâyesinde fakirlerin zor hayatı anlatılmıştır. Türkmen yazarlardan Mollamurt, eski dönemlerdeki adaletsizliği "Gara Öy Gerek Del", "Köne Adat", "Yol Bol Köne Adat", "Suvalsız Saklanyan Çarva" şiirlerinde, Durdı Gılıç da fakirlerin çektiği sıkıntıları

"Cırır", "Eşekli" ve "Çatma" şiirlerinde, beylerin zulmünü "Bilmedim" şiirinde anlatırlar. Kırgız yazar Aalı Tokombayev'in *Kanduu Cıldar* manzum romanında 1916 yılında Kırgızları askere almak isteyen Ruslara asker vermeyen Kırgızların Ruslar tarafından dağlık bölgelere sürülmeleri ve yaşam mücadeleleri anlatılır. Sovyet Kırgız edebiyatının ilk romanı sayılan Kasımalı Bayalınov'un *Acar* romanı da devrim öncesinde Çin'e kaçmak zorunda kalan ancak Çin'deki hayata alışamayıp geri dönen Kırgızların yolda helâk oluşunu anlatır.

Sovyet sisteminin ülkeye yerleşmesini mutlulukla karşılayan yazarlar yine coşkuyla yeni düzeni kucaklarlar: Türkmen yazarlardan Berdi Kerbabayev, Türkmenistan'ın Sovyet hâkimiyetine girmesinden, reformların yapılmasından, kolektiflerin kurulmasından duyduğu sevinci eserlerine yansıtır; meselâ, *Obada Bolan Veka* (1929) hikâyesi; aynı yazarın daha sonra kaleme aldığı romanı aygıtlı Edim trilogyasında da Türkmen halkının Sovyet sistemi sayesinde kurtulduğu, Rus ihtilâlcilerin halkı aydınlattığı söylenir. Yazarın *Nebitdag* romanı da, bu temanın bir devamıdır. Özbek yazarlardan Abdulla Kahhar da eserlerinde, Özbekistan'da Sovyet reformlarının yürütülmesini ve Özbekistan'ın Sovyet idaresi altında bulunmasını mutlu bir talih olarak değerlendirir.

Sovyet ideolojisinin kırsal kesimde güçlendirilmesi ve eski düzen ile mücadele edilmesi gerekmektedir. Bu mücadeleyi de idealist gençler götürecektir. Edebî eserlerde kolhozlar kurulurken sosyalist inancı benimsemiş gençlerin verdiği mücadele, ferdî çabaya dayanmaktadır. Mücadeleyi veren bu idealistler çoğu zaman mücadelelerinde yalnızdırlar, zorluklara tek başlarına karşı koymaları gerekmektedir. Gençlik, geleceğin kurucusu olacaktır; bu sebeple gençliğe önemli sorumluluklar düşmektedir. Cehaletle mücadele gençliğin omuzundadır ve kaybedilecek vakit yoktur. Azerî yazar Süleyman Rehimov *Şamo* romanında köy öğretmeni Şamo'nun hayatını ve komünizmi benimseyen siyasî düşüncelerini anlatır. Yine Azerî yazar Cefer Cabbarlı *Almaz* romanında Sovyet ideolojisinin kırsal kesimde güçlendirilmesi gereğini konu eder. Türkmen yazarlardan Oraz Taçnazarov'un *Batrak* romanı, Türkmen yazar Hıdır Deryayev'in 1937'de yayımlanan *Ganlı Penceden* gerçekçi romanından genişleterek *İkbal* başlığı altında 1960'ta yayımladığı roman devrim öncesi şartları, devrim ve devrim sonrası mücadeleleri anlatır. Türkmen yazar Beki Seytekov'un üç ciltlik *Doganlar* romanı (1959, 1961, 1965), "Dövürdeşler" (1952) ve "Komsomollar" (1953) hikâyeleri hep devrimi anlatır. Savaşta ölen

Türkmen yazar Amandurdı Alamişov "Sona" şiirinde sınıf çatışmasını, Aghan Durdiyev hikâyelerinde Türkmenlerin çileli geçmişini ele alır. Kazak yazarlardan Saken Seyfullin "Kızıl At", "Traktorşı", "Daladağı", "Jaña Küy", Beyimbet Maylin "Güldense Avıl-güldenemiz Barımız", İlyas Jansugirov "Kayşınıñ Oyı", Sabit Mukanov "Kolhozdı Avıl Isınday", "Malşının Mak-tanışı" A. Tokmaganbetov "Kuzette" şiirlerinde ve G. Musirepov *Talpak Tanar* hikâyesinde devrimin getirdiği yeni üretim biçimini ve kolhoz hayatını, biraz da romantik bir üslûpla tasvir ederler. Özbek yazarlardan Uygun ve İzzet Sultan'ın hikâyelerinde de kolhoz hayatı idealize edilir.

Kırgız romancı Tügölbay Sıdıkbekov, *Keñ-Suu* (1937-38) romanında Kırgız köylerinde sosyalizmin yayılışını ve "sınıf çatışması"nı işler: Muhtaç köylülerin aczi ve yeni düzen ile birlikte baş kaldırmaları tasvir edilir. Kolhoz düşmanı Saadat ve Kalpakbayev'in hilekârlıkları anlatılır. Romanın kahramanlarından biri olan Saparbay'ın uyanışı, "sınıf bilinci"ne varmasıyla birlikte gelişir; yavaş yavaş tecrübe sahibi olan genç kahraman, komünist teşkilâtçısı olur. Azerî yazarlardan Şamo Rehimov *Dumanlı Dağlar* ve İsa Hüseyinov *İdeal* romanlarında sosyalizmin köylerde yayılmasını ve "sınıf çatışması" temalarını işlerler. Kazak yazarlardan Saken Seyfullin *Tar Jol Taygak Keşu* romanında, "Şahit Bolgan Dostarıma" ve "Adaskandarga" şiirlerinde devrim öncesi ve devrim sırasında yaşanan günleri dile getirir. Özbek yazar Abdulla Kahhar'ın *Sınçalak* romanında kolhoz sisteminin öncülüğünü yapan Saide ile kolhoz düşmanı Kalenderov arasındaki mücadele ve neticede Saide'nin zaferi anlatılır.

Kadınların konumunun da artık farklı olduğu, eski düzende kadınların maruz kaldığı baskıların yeni düzende ortadan kalkacağı, kalkması gerektiği ifade edilir. Azerî yazar Cefer Cabbarlı *Sevil* adlı romanında Sevil'in çarşafını çıkartıp atmasını konu alır. Sevil, kadınların eşitlik talebinde öncülük yapmış gerçek bir simadır ve bu gün Bakü'de bir heykeli bulunmaktadır Kazak yazarlardan Magjan Jumabayev *Bagıtsız Jumul*, *Kalıñ Mal* hikâyelerinde, Beyimbet Maylin "Baydıñ Kızı", "Raziya Kız" şiirlerinde, Muhtar Avezov *Eñlik Kebek* ve *Baybişe-Tokal* isimli tiyatro eserlerinde kadınların toplum hayatındaki konumlarına değinirler. Özbek yazarlardan Hamza Hakimzada Ni-yazi'nin *Bay İlan Hizmetçi* adındaki tiyatro eserinde de eşitsizlik konusu ele alınır. Kırgız yazar Tügölbay Sıdıkbekov'un *Zayıptar* romanının kahramanı Batıyna, eski âdetlerden kurtulmaya çalışır, Ekim ihtilâli Batıyna'nın hayatına

yepyeni bir yön verir. Türkmen şairlerden Mollamurt "Ayal-Gızlar Azat Bolmalı Başda", "Gızları Okadıñ", "Bilim Al", "Türkmen Gızı" şiirleriyle devrimin kadınlara gösterdiği yolu belirler; Durdı Gılıç "Tumarlı" şiiriyle kadın haklarından bahseder; Nurmurat Sarıhanov *Gırnak* hikâyesinde kadınların geçmiş dönemlerdeki hâlini tasvir eder.

Sanayileşme yolunda adımlar atılmaktadır. Sanayi işçisi sanki çalışan diğer insanlardan farklı ve ayrıcalıklıdır: Kırgız yazar Satkın Sasıkbayev'in *Zavod Kızı* romanında işçi ve komünist gençlik el eleder; aynı yazarın *Zavod Baldarı* ve *Künöstüü Öröndö* hikâye antolojilerine makina işçilerinin hayatı, *Tüp-kürdöğü Nur* romanına ise maden işçilerinin hayatı konu olur.

Sanayileşmeyi fabrikalar ve makina temsil der. Nazım Hikmet'in "Makinalaşmak" istiyorum şiirinde olduğu gibi, makina şiire girer. Azerî şair Semed Vurgun "Mugan" şiirinde, Kazak şairlerden Saken Seyfullin "Toku Fabriginde", İlyas Jansugirov "Altın Kazan", Sabit Mukanov "Karagandı", "Konveyier", A. Tokmaganbetov "Turksib Tuiskende" şiirlerinde, Özbek şair Gafur Gulam "Turksib Yollarıda" destanında çağın hedefi sanayileşmeyi konu ederler.

Sanayileşme aynı zamanda şehirleşme demektir. Azerî yazar Mehdi Hüseyin *Abşeron* romanında yeni şehirlerin kurulmasını ele alır.

Emek kutsaldır. İster toprakla uğraşan insanların emeği olsun, ister işçinin emeği olsun, emek yücedir. Kırgız şair Coomart Bökönbayev'in "Emgek", "Tañ Atkanda Cumuşçu", "Kırmanda" ve "Caz" şiirlerinde, Kazak yazarlardan Sabit Mukanov'un *Sırderya* romanında, G. Mustafin'in *Milliyonerler* hikâyesi ve *Karagandı* romanında emek yüceltilir.

Sovyet gençlerinin Sovyetler Birliği dahilinde değişik şehirlerde eğitim görmeleri, kaynaşmaları tasvip edilir. Kırgız şair Mukay Elebayev "Bizdin Çaştar" (1928) şiirinde Kırgız gençlerinin Moskova, Taşkent, Almatı gibi Sovyetler Birliği'nin çeşitli şehirlerinde eğitim görmelerini memnuniyetle karşılar. Sovyetler Birliği'nin siyasî hedefi gereği, halkların dostluğu ve aynı idealleri paylaşan insanların birbirlerine yardımcı olacağı temaları işlenir. Kırgız yazar Kasımalı Bayalınov'un *Boordoştör* (1965) romanı Rus, Çek, Kazak, Kırgız, Dungan ve Özbeklerin kardeşliğine ve yeni yaşam mücadelesindeki dayanışmalarına yer verir; roman, Sovyetlerin siyasî birliğini sağlayacak olan düşünce temelini açıklar. Türkmen yazar Berdi Kerbabayev, Karakum kanalının

yapılışını konu alan *Suv Damcası - Altın Denesi ve Gaygısız Atabayev* romanlarında Rus-Türkmen Sovyet halklarının el ele verip bir amaca yönelik çalışmalarından duyduğu mutluluğu yansıtır. Özbek yazar Şaraf Raşidov'un *Kudratli Tolkin* romanında Sovyet sevgisi olarak ifade bulan Özbek, Rus, Tacik gençlerinin arasındaki sevgi anlatılır.

Sovyet çizgisine uymayan görüşlere sahip yazarlar da vardır. Sanayileşmenin olumsuz yönlerini dile getiren Kırgız yazar Kasım Tınıstanov "halk düşmanı"dır; *Akademiya Keçeleri* (1933) piyesinde Kırgızların geçmişini yüceltir, zengin fakir, ağa işçi arasında bir ayırım yapmaz. Eser ideolojik yönden zararlı bulunur ve yasaklanır. Tınıstanov 1938 yılında yok olur ve akıbetinden hiçbir bilgi alınmaz. Özbek yazarlardan Abdulla Kadiri de Sovyet ideolojisini benimsememiş ve *Otgan Kunlar* ve *Abid Ketman* romanlarında rejim karşıtı düşüncelerini dile getirmiştir: Abdulla Kadiri düşüncelerinin bedelini hayatı ile ödeyen yazarlardan biridir. Kazak yazarlardan birçoğu - Saken Seyfullin, Mir Jakıb Duvlat-uli, Beyimbet Maylin, Jiengali Tilepbergenov, Eljas Bekenov, Smagul Saduakasov, J. Aymauitov, İlyas Jansugirov - devrimci çizgiye hizmet ettikleri hâlde, Stalin teröründe yok olurlar.

Her ne kadar 1905'te Lenin'in kaleme almış olduğu ve parti edebiyatı ile parti teşkilâtını açıkladığı makalesi Sovyet edebiyatının anayasası telâkki edilmişse de, bu görüşlerin uygulamaya geçirilmesi ve gerçekleşmesi, idarî bir organizasyon gerektiriyordu. Sovyet rejiminin arzuladığı düşünce biçiminin yerleşmesine yönelik çalışmaların yapılması ve "ideolojik yanlışların düzeltilmesi" ihtiyacı vardı. 1925'te Rusya Komünist Partisi Bolşevik Merkez Komitesi, partinin edebiyat siyasetini belirler; böylece tasvip edilecek ve edilmeyecek edebiyatın hudutları çizilmiş olur. Merkezin bu görüşünü kurumsallaştırmak ve uygulamak üzere bütün Sovyetler dahilinde yazar dernekleri ve edebî dernekler açılır. Meselâ, 1925'te Kazakistan'da, 1927'de Kırgızistan'da işçi yazarlar birliği tesis edilir. Mahallî gazete ve dergiler vasıtasıyla faaliyete geçilir. Meselâ, Kırgızistan'ın başkenti Frunze'deki eğitim okulunun gazetesi *Kızıl Kırgızistan*'ın girişimi ve "gerici eğilimlere" karşı koymak gayesiyle Kızıl Uçkun edebî derneği kurulur. 1932'de Rusya Komünistler Birliği Partisi Bolşevik'in aldığı edebî faaliyetlere yönelik kararlar doğrultusunda yeni düzenlemelere geçilir ve her cumhuriyetin Sovyet Yazarlar Birliği kurulur. 1934'ün Ağustosunda Moskova'da toplanan Sovyet Yazarlar birlikleri, teşkilâtlanma konusunu ve yayın birliğinin nasıl sağlanacağı me-

selesini görüşür. Bu toplantı neticesinde cumhuriyetlerin vilâyetlerinde de edebî dernekler kurulur. Yazarların ideolojik eğitimini Komünist Partisi ve hükûmeti üstlenir.

İkinci Dünya Savaşı, Sovyet edebiyatında yeni bir dönem başlatır. İkinci Dünya Savaşı, Stalin dönemine rastlar. Bu dönemin eserleri, doğrudan doğruya veya dolaylı bir biçimde Stalin'e övgüdür. Stalin'in genel sekreter bulunduğu 1924-1953 yılları arasında yazılan sayısız Stalin övgüsü 1956'dan sonra Kruşçev döneminde incelemeye alınıp rafa kaldırılmıştır. İkinci Dünya Savaşı karşısında yazarlar halkı savaşa, ana vatani yani Sovyetler Birliği'nin bütününi savunmaya çağırırlar. Şiirlerde vatan ve vatan sevgisi konuları ele alınır; Sovyet insanının dayanıklılığı, mertliği, hayatı pahasına fedakârlığı övülür ve geleceğe ümitle bakılır. Kırgız şair Kubançbek Malikov, "Rossiya" ve "Kreml" şiirlerinde Sovyetler Birliği'ndeki birlik havasını konu eder. Kırgız şair Cusup Turusbekov, "Kayda Kaçat" şiirinde Sovyet insanının zafere olan inancını dile getirir. Yapılan fedakârlıklar da unutulmaz: Sovyet tarihinde Panfilovçular adıyla anılan General Panfilov'a bağlı Kırgız ve Kazak birliğinin 1941'de Moskova'nın savunması sırasında hayatlarını feda edişleri birçok şiirle anılır. Meselâ, Kırgız şair Tölön Şamsiyev'in "Panfilovçular Cönündö Ir" şiiri. Azerî yazarlardan İsmail Şihli *Gatarlar* romanında, İsa Hüseyinov *Tütek Sesi* romanında, Hasan Seydibeyli *Mehdi Hüseyinzade* romanında savaşın meşakkatli yıllarında gösterilen fedakârlıkları ve cesareti anlatırlar. Kazak şairlerden Jambil Jabayev "Yeki Dünya Aykastı", "Kamal Buzgan Kaharman", "Otan Amiri" şiirlerinde, G. Mustagin *Sıganak* romanında ve G. Müsirepov *Kazak Soldatu* romanında, Türkmen yazarlardan Nurmurat Sarıhanov *Yagtlıga Çıkanlar* romanında, Ata Govşudov *Mehri Vepa ve Köpetdağıñ Eteginde* romanlarında, *Vatan Oglu* hikâyesinde ve *Huma* piyesinde, Aman Kekilov "Egri Azar Dogrı Ozar" (1941) ve "Kavkaz"(1942) şiirinde ve nazım olarak kaleme aldığı ünlü *Söygi* (1949-57) romanında, cephede ölen Şalı Kekilov "Kareliya Ceññelinde" ve "Dayadaya Ivan" şiirlerinde, Nurberdi Pomma Rus askerinin Stalingrat'tan Potsdam'a uzanan macerasını anlatan "Eedigimiñ Yolu" şiirinde, Özbek şairlerden Gafur Gulam "Sen Yetim Emessen" ve Hamid Alimcan "Salam Stalin Babamız" şiirinde vatan sevgisini, savaşın dehşetini ve acılarını anlatırlar. Savaştan kaçanlar, kaçış sebepleri ne olursa olsun, tasvip görmez. Çıngız Aytmatov'un *Betme- Bet* romanı, asker kaçağı İsmayıl'ın bencil tutumu etrafında gelişir; genç karısı bile sonunda İsmayıl'ın yakalanmasını ar-

zular. Düşmanın vahşeti de bu edebiyata girer; meselâ, Kırgız şair Cusup Turusbekov, "Karakçının Tragedyası" (1941) şiirinde düşmanın taşlı bir dağ yamacındaki hunharlığını anlatır.

Savaş sırasında cesaret vermek amacıyla yazılmış eserler de vardı; bu eserleri propaganda edebiyatı olarak da değerlendirebiliriz: Meselâ, Türkmen yazar Berdi Kerbabayev'in *Doganlar* isimli tiyatro eseri ve *Komissar Geldiye* isimli hikâyesi, Türkmen şair Durdu Gılıç'ın "Bökdenen Meni", "Urşa Gitcek Men" ve "Atayev" şiirleri.

Mektup tarzında şiirler savaş yıllarında revaç kazanır: Meselâ, Kırgız şair Aalı Tokombayev'in "Alkoo", "Kekteybiz", "Baktıluu Kel İniçek", "Süy-gönümö Kat" şiirleri bu kabildendir. Azerî şair Süleyman Rüstem'in "Ana ve Poçtalyon" şiiri ise cephedeki oğlundan mektup bekleyen anayı anlatır.

Bir de cephenin arka yüzü ve geride kalan yetimler vardır. Yetimler konusu da yine birçok esere konu olur: Meselâ, Kırgız şair Alıkul Osmanov'un "Rakıya" şiiri, Kırgız yazar Kasımaalı Bayalınov'un *Al Emi Cetim Emes* hikâyesi ve erkekleri savaşa giden köylerdeki çocukların hayatını anlatan Çingiz Aytmatov'un *Erte Cazdağı Turnalar* hikâyesi. Genç nesil yazarlar, eski nesil yazarlara göre cephenin arka yüzünü farklı ele alırlar; geride kalan kadınların ve çocukların çektiği ısırap ön plânda yer alır. Meselâ, 1960'lı yılların Kazak yazarlarından Oteay Kanhin'in *Dameli* romanı, Saurbek Bakbergenov'un *Karga Kamgan Kan* ve *Altın Kürek* romanları, Amantay Baytanayev'in *Tang Sarı* romanı.

Savaşı konu edinen edebiyat, savaş sonrasında gelişir. Savaş ile ilgili eserler 80'li yıllara kadar uzanır. Kırgız yazarlardan Uzakbay Abdukayimov *Maydan* romanında Sovyet askerinin yiğitliği yüceltilir. Azerî şair Ekrem Eyllisli "Adamlar ve Ağaçlar", "Nenemin Tütün Kisesi", "Gilanlar Ağacına Dediklerim" şiirlerinde savaşı anımsar. Savaş yıllarının getirdiği bir konu da ayrılık temasıdır; birbirinden ayrılan aile bireylerinin duyduğu derin üzüntü edebiyatta yerini bulur. Kırgız şair Alıkul Osmonov "Ceñişbek" (1945) şiirinde tek oğlunu savaşta yitiren bir babanın ıstırabını anlatır; daha sonraları 1959'da Beksultan Cakiyev bu konuyu *Atanın Tagdırtı* başlıklı bir tiyatro eserine dönüştürür. Evlâtları ana babalarından ayıran savaşın aleyhinde de edebî eserler verilir; meselâ, Kırgız yazar Tügölbay Sıdıkbekov'un *Saginbadımbı* hikâyesi gibi. Bununla birlikte, savaştan alınacak dersler de vardır. Kırgız yazar Aalı

Tokombayev'in *Mezgil Uçat* hikâyesinde olduğu gibi, savaş, hikâyenin kahramanı Capar'ın şahsiyetini oluşturmuş, düşüncelerini ve dünyayı kavrayış biçimini derinleştirmiştir.

Savaş sonrasında edebiyatın içeriği ve çizeceği yol gözden geçirilir. Edebî eserlerdeki kahramanların karakterlerinin nasıl olması gerektiği tartışılır. Eserlerde çelişiklere ve psikolojik boyuta yer verilmesi benimsenir. İdeal insan, örnek Sovyet vatandaşını tasvir eden hikâyeler yazılır. Stalin döneminde yaşanan terör edebiyata yansiyamaz.

Stalin, 1953'te ölür. Stalin döneminde yaşanan dehşeti, çalışma kamplarının iç yüzünü yansıtan ilk eser, Solzenitzin'in 1959'da tamamladığı ancak 1969'da yayımlanan *Gulak Arhipilage* romanıdır. Bu romanda anlatılanlar, başka hiçbir eserde bu boyutta ifade bulmaz. Roman, Sovyet sistemine bir başkaldırıdır. Solzenitzin'den daha temkinli ve daha mütevazı bir çapta etkiye tepki gösteren bir edebiyat, caydırıcı bir mekanizmaya rağmen var oluş savaşını vermiştir. Bir Rus yazarı olarak Solzenitzin, Sovyet düzenine baş kaldırmışsa, Sovyet Türk yazarlarının baş kaldırısı sembolik bir dille olmuş veya gelenekleri korumak, geçmişe sahip çıkmak için millî bir gaye etrafında bütünleşmiştir. Azerî yazar Bahtiyar Vahapzade, "Gülüstan" şiirinde Azerbaycan'ın bölünmüş olmasına üzülmüş ve Azerbaycan Türklerinin birleşmesi fikrini ifade eder. Hicran, siyasî bir anlam taşımaktadır. Azerî şairlerden Ramiz Rövşen ve Vagif Cebraýlzade'nin şiirlerinde sistemin çarpıklığına değinilir. Yine Azerî yazar Yusif Samedoğlu *Gatl Günü* romanında sembolizm aracılığıyla karanlık bir düzeni anlatır. Türkmen yazarlardan en açık ifade ile millî uyanışı yansıtan şair, düşünceleri sebebiyle öldürtülen Annasultan Kekilova'dır. Gurbannazar Ezizov, Payzı Orazıv, İtalmaz Nuriyev ve düşüncelerini açık bir dille ifade etmese de Kerim Gurbannepesov da resmî çizgi dışındaki düşünceleri kaleme alan yazarlardır. Sovyet güdümünde olmayan Özbek yazarlardan Adil Yakubov'u, Pirimkul Kadırov'u, *Navaiy* isimli tarihî romanın yazarı Aybek'i de bu bağlamda anmak gerekir.

Sovyet Türk edebiyatında tarihî romanların ayrı bir önemi vardır; resmî tarihin yazmadığı, yok saydığı veya tahrif ettiği gerçekler tarihî romanlarda kayda geçirilmiştir. Tarihî romanlar veya modern romanların içinde yer alan tarihî dönemlere atıflar da Sovyet çizgisi dışında kalan gelişmelerdir. Özbek romancı Mamedali Mahmudov (Evril Turan)'ın *Olmas Kayalar* romanı Rusların Orta Asya işgalini, Kırgız yazar Tölögön Kasımbekov'un *Sıngan Kılıç*

Çingiz Aytmatov'un *Kılımdan Da Uzakka Sozulgan Kün* (1980) (Türkiye Türkçesine Gün Olur Asra Bedel başlığı ile çevrilmiştir) romanı mankurtlaşmayı yani geçmişe karşı duyarsızlığın insanları gerçek değerlerden yoksun bıraktığını anlatmaktadır. Çingiz Aytmatov'un *Plaha* (1986) (Plaha, romanın Rusça aslının başlığıdır; roman Kırgızcaya *Kıyamət*, Türkiye Türkçesine de *Dişi Kurdun Rüyaları* başlığı ile çevrilmiştir) romanı Sovyetler Birliği'nde sosyal bir probleme, uyuşturucu problemine dikkat çekmektedir. Bu romanlar siyasî uyanışın göstergeleridir. Hatta, Çingiz Aytmatov'un 1970'te yayımlanan *Ak Keme* (Comokton Kiyin) (Türkiye Türkçesine *Beyaz Gemi* başlığı ile çevrilmiştir) hikâyesi, eleştiriye pek de açık olmayan o günlerde dışa yansımayan bir tartışma başlatmış, yapılan zulüm karşısında niçin sessiz kaldığını sorgulamıştı.

Coğrafi kapsam yönünden, Sovyet Türk edebiyatı, bu günkü Rusya Federasyonu içinde bulunan Türk topluluklarının edebiyatını da içine almaktadır. Ancak, bu yazıda sadece Azerî, Özbek, Türkmen, Kazak ve Kırgız Sovyet edebiyatı örneklerine yer verilmiştir; Tatar, Başkurt, Çuvaş, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar, Karakalpak, Altay, Hakas, Tuva, Yakut, Dolgan ve diğer edebiyatlara değinilmemiştir. Ana hatlarıyla, Sovyet Türk edebiyatı, Sovyetlerdeki diğer edebiyatlardan pek farklı değildir; çünkü, diğer Sovyet edebiyatlarında olduğu gibi, Sovyet Türk edebiyatı belirli bir akımın içinde yer almış, Rus edebiyatının ve Sovyet etkisinin çerçevesinde gelişmiştir. Yer yer propaganda edebiyatı diyeceğimiz türden bir edebiyatla karşılaşsak da, estetik kavramları bir merkezden yönlendirilmiş olsa da karşımızda ruhu coşturan, adalet özlemine hitap eden, ruhun derinliklerine seslenebilen ve dünyanın tanınması gereken güçlü bir edebiyat buluruz.